

УДК 342 97.351.74(477)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-40-45

Пайда Юрій Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті аналізується міжнародне і національне законодавство України та інших держав, яке регулює свободу віросповідання. Застосовуються методи порівняльного правового аналізу, доктринальний аналіз та інші методи, що дозволяють порівнювати різні підходи до правового забезпечення даної проблеми. У той же час в статті зазначено, що розробка і прийняття міжнародної конвенції про свободу совісті може чітко сформулювати гарантії недискримінації на цій основі. Окремо слід наголосити на необхідності створення механізму для неминучості відповідальності за порушення таких норм, що є важливою перспективою для подальших досліджень в цій області.

Ключові слова: релігійна свобода; релігійне законодавство; релігійна дискримінація; свобода релігії.

Актуальність теми. Правова регламентація релігійної свободи є складовою загального комплексу забезпечення прав людини як основоположного гуманітарного комплексу правового регулювання. В умовах інтенсифікації релігійних процесів, пов'язаних із міграційними тенденціями в Європі та світі загалом, актуальності набуває дослідження законодавчих основ релігійної свободи. Це зумовлене різним ступенем толерантності до відмінних релігійних поглядів у різних країнах, дотриманням прав і свобод людини і громадянина, пов'язаних із вільним проведенням релігійних культів та відмінностями в нормативно-правовому забезпеченні вільного виявлення віросповідання у зв'язку зі зміною комунікативної парадигми, коли кордони держав перестали відігравати роль у розповсюдженні релігійних дифузій. З огляду на це, очевидність актуальності наукового осмислення нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері реалізації релігійної свободи потребує залучення вітчизняного, зарубіжного і міжнародного досвіду.

Стан дослідження проблеми. Науковий аналіз правового забезпечення релігійної свободи засвідчує значну увагу українських і зарубіжних вчених до даної проблематики. Зокрема, такі дослідники, як С. Р. Богдан, Л. О. Корчевна, В. В. Молдован, М. М. Палінчак, М. В. Лубська, Л. І. Чулінда та інші здійснили науковий експурс у нормативно-правові особливості регулювання свободи релігійних поглядів. Водночас в умовах глобалізації релігійних процесів потребує додаткового аналізу проблема синтезу міжнародно-правового і національно-правового регулювання, співвідношення національного та міжнародного права релігійної свободи, а також вивчення зарубіжного досвіду з перспективами його використання під час удосконалення національного законодавства.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є узагальнення національного, зарубіжного та міжнародного законодавства у сфері правового регулювання релігійної свободи. Завданням статті є формулювання перспектив удосконалення законодавчого забезпечення реалізації релігійної свободи в Україні.

Основний матеріал. У законодавчому забезпеченні прав осіб, пов'язаних з їхніми релігійними переконаннями, слід розрізняти дві сторони: право вірити і право сповідувати.

Перше є абсолютним, тож повинно бути захищеним без будь-яких винятків. Друге повинно містити низку обмежень. При цьому в другому випадку фундаментальним є доступ людей до організаційної форми першого рівня, що є найважливішим і повинно розглядатися відповідно до ст. 11 Конвенції (свобода об'єднань та асоціацій), яка захищає існування суспільних організацій від невинноватого втручання з боку держави [1].

На підставі аналізу стандартів і механізмів захисту права на свободу віросповідання в міжнародному праві у розділі було доведено, що провідну роль у правовому закріпленні та захисті даного права на універсальному рівні відіграє Організація Об'єднаних Націй. З часів прийняття Загальної декларації прав людини в 1948 р., релігійну свободу було взято під охорону всіма основними міжнародними договорами із захисту прав людини, прийнятими в рамках ООН. Найбільш ефективними механізмами захисту цих прав є Комітет з прав людини та Спеціальний доповідач ООН зі свободи совісті та переконань. Досліджуючи стандарти та практику ООН, можна припустити, що навіть за відсутності спеціальної конвенції існує загальне визнання права на свободу думки, совісті та релігії, а також права на свободу від дискримінації на релігійному ґрунті [2, с. 131].

На регіональному рівні норма про захист свободи совісті, думки та релігії також увійшла до основних правозахисних документів майже на кожному континенті. З усіх регіональних систем захисту прав людини найбільш розвинутою є європейська, зокрема в рамках Ради Європи. У порівнянні з універсальним рівнем, право на свободу релігії та переконань тут є більш врегульованим. У своїй практиці Європейський суд з прав людини демонструє чітку й передбачену позицію у тлумаченні та захисті прав ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Не зважаючи на те, що європейські норми беруть свій початок у Загальній декларації 1948 р. та мають певну схожість, у практиці їх тлумачення та застосування виявляються суттєві розбіжності. З одного боку, Конвенція гарантує більш широкі права. Наприклад, вона передбачає право змінювати релігію чи переконання і надає захист навіть церквам та релігійним організаціям. Практика Суду свідчить і про більший успіх, оперативність та ефективність захисту релігійних прав. З іншого боку, Суд частіше стає на захист інтересів держави, а не особи, надаючи державам широку межу визначення припустимого втручання не тільки у право сповідувати релігію чи переконання, але й у *forum internum*. Існує і певна колізія між думками Суду та інших органів Ради Європи стосовно деяких аспектів тлумачення ст. 9. На відміну від ПАРЄ, Суд, зокрема, не визнає право на відмову від несення військового обов'язку на підставі релігії чи переконань як таке, що випливає зі ст. 9. Навпаки, органи ООН бачать його у ст. 18 Загальної декларації 1948 р. та Пакту 1966 р. [3, с. 224].

Важливою для об'єктивного осмислення міжнародно-правового регулювання релігійної свободи також є стаття 18 Декларації. Її відлуння можна знайти практично в кожному міжнародному або національному акті, присвяченому правам людини. І це зрозуміло, бо саме в ній вперше проголошено позитивні норми, якими визначено зміст поняття «свобода совісті». По-перше, у названій статті проголошується право кожної людини «на свободу думки, совісті і віросповідання»; по-друге, визначається зміст цього права, а саме: 1) свобода змінювати свою релігію або переконання; 2) свобода сповідувати свою релігію або переконання; по-третє, визначено форми сповідання релігії: а) одноособово або колективно («спільно з іншими»); б) прилюдно або приватним чином; в) в ученні, богослужінні та здійсненні релігійних ритуальних обрядів [4, с. 45].

Варто відзначити, що стаття 18 справила значний вплив на співвідносні тексти Пактів 1966 року, регіональних угод та Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на підставі релігії чи переконань 1981 року, мова про які буде йти нижче. Як зазначає Н. Робінсон у своєму класичному коментарі до Декларації 1948 року, ст. 18 складається з двох частин: перша гарантує право на свободу думки, совісті та релігії; у другій перераховано окремі права, перелік яких не є вичерпним. Вона містить лише ті права, які ООН вважала за потрібне включити, «оскільки дотримання їх поки що не стало загальним». Іншою складною проблемою, що виникла під час розробки Загальної Декларації і

поставала кілька разів при підготовці Пактів 1966 р. та Декларації 1981 р., є визнання *права людини змінювати свою релігію* – права, що заперечується деякими державами та релігіями. Попри весь опір, це положення було прийняте 27 голосами (проти було 5 голосів і 12 утримались), очевидно, «завдяки розумінню того, що Декларація мусить бути універсальною, а це положення не становить окремого права, а є лише наслідком свободи думки та релігії». Автори Декларації усвідомлювали, що дана проблема зачіпає чимало інших суперечливих питань, таких як відступництво, місіонерська діяльність, приневолення вірних, прозелітизм і його межі, статус нових та молодих релігійних рухів, що прагнуть визнання, а також соціальні небезпеки, пов'язані з діяльністю певних сект, які використовують усілякі маніпуляції для приваблення послідовників [5, с. 263].

Потрібно згадати й положення ст. 29 Декларації. Воно проголошує, що «кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві». В силу універсального характеру ст. 29, її положення відносяться також і до свободи совісті. Це принципово, бо саме в цій статті сформульовано принцип відповідності обмеження прав та свобод меті цього обмеження, а саме: 1) забезпеченню належного визнання й поваги прав і свобод інших, 2) задоволенню справедливих вимог: а) моралі, б) громадського порядку, в) загального добробуту [6, с. 351].

Отже, на сьогодні право на свободу совісті та віросповідання є комплексним і динамічним, воно постійно розвивається, і нові реалії міжнародного життя вносять певні уточнення до стандартів, що є визнаними. Проте сама норма ст. 18 Загальної декларації та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р. та ст. 9 Європейської конвенції 1950 р., яка базується на ст. 18 Загальної декларації, є міжнародним стандартом права на свободу совісті та віросповідання. Попри відомі недоліки, європейські механізми захисту права на свободу віросповідання є найбільш ефективними й зразковими в порівнянні з іншими міжнародно-правовими механізмами, які захищають релігійні права. Стандартам релігійних прав, відпрацьованим в універсальному та регіональному міжнародному праві, а також їх тлумаченню та застосуванню міжнародними органами мають відповідати норми захисту цих прав у національному законодавстві країн-членів відповідних міжнародних організацій [7, с. 131].

У різних державах національне законодавство по-різному встановлює зміст правового регулювання між правами людини і свободою віросповідання. Наприклад, правові засади державно-конфесійних взаємин у нових посткомуністичних умовах, обсяг прав вірників було визначено Законом Польської Республіки від 17 травня 1989 р. «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» [8, с. 347–368], зі змінами від 26 червня 1997 р. На думку автора, окремі норми цього законодавчого акта заслуговують на більш докладний опис. Відповідно до статті 1, Республіка Польща забезпечує кожному громадянину свободу совісті та віросповідання, що полягає у свободі вибору релігії та релігійних переконань, їхніх висловлювань – індивідуальних і колективних, приватних і публічних. Віруючі громадяни всіх віросповідань, а також невіруючі мають рівні права в державному, політичному, господарському, суспільному та культурному житті. Уряд сприяє релігійним конфесіям і не створює жодних перешкод для їхньої діяльності. Відповідно до Закону та норм Конституції, громадяни мають право створювати релігійні спільноти (церкви та інші релігійні організації) з метою визнання й поширення релігійної віри; брати участь у релігійних дійствах та обрядах, а також виконувати релігійні обов'язки й відзначати релігійні свята; поширювати свою релігію та переконання, виховувати своїх дітей згідно з власними переконаннями в релігійному дусі; не розголошувати своїх релігійних уподобань; брати участь у роботі міжнародних релігійних організацій; користуватися джерелами інформації на тему релігії; виробляти й купувати предмети, потрібні для культових цілей та релігійних обрядів; стати

священником або монахом; бути похованим згідно з релігійним ритуалом або переконаннями. Проте зазначений закон передбачає й обмеження, що накладаються державою під час реалізації цих прав, про що свідчить стаття 3: «Індивідуальне або колективне виявлення своєї релігії чи переконань може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я або моральності населення чи законних прав і свобод інших осіб. Свобода совісті та віросповідання не може бути причиною звільнення від виконання суспільних обов'язків, передбачених законом» [9, с. 137].

Відповідно до закону про захист громадського порядку, в Італії ще з 1975 р. забороняється закривати обличчя у громадських місцях. При цьому така заборона поширюється, як на вуаль, так і на мотоциклетні шоломи. У квітні 2010 р. парламент Бельгії проголосував за заборону паранджі у громадських місцях. У даному питанні бельгійські депутати продемонстрували єдність, майже одностайно голосуючи проти того, щоб мусульманські жінки, виходячи з дому, закутувалися в одяг, який покривав би їх з голови до ніг і залишав лише вузьку щілину для очей. Тільки два із 138 народних обранців не підтримали таку заборону. Заборона стала необхідною з міркувань безпеки, оскільки не можна ідентифікувати особу, яка ховається під паранджею. Заборона діятиме в усіх громадських місцях, на вулицях і в крамницях. Порушникам загрожує грошовий штраф розміром у 25 євро або, як альтернатива, сім днів в'язниці. Правозахисники Бельгії вважають, що така заборона порушує релігійну свободу. Натомість у Великобританії вирішили не забороняти паранджу. У 2010 р. англійський уряд підтвердив, що релігійна свобода передбачає свободу вибору одягу [10, с. 179].

В Україні подібне здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України. Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих [11, с. 274–275].

Відповідно до Статті 4 Конституції України «Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії», громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їхнього ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України [12, с. 97].

Згідно зі статтею 6 Конституції України державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії. Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму. Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання [13, с. 279–280; 14].

Окрім Конституції України, право на свободу світогляду і віросповідання регулюється нормами Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». У ст. 5 даного Закону визначається, що «... держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству».

ву... Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається» [13].

Висновки. Таким чином, характеристика законодавства окремих національних правових систем, а також норм міжнародного права дає підстави стверджувати, що наразі існує потреба підготовки та прийняття цивілізованими країнами проекту міжнародно-правового акта, присвяченого урегулюванню безпосередньо релігійної свободи. Утиски й обмеження в національних законодавствах деяких країн не забезпечуються належним чином нормами актів ООН і регіональних міжнародних актів. Водночас розробка й ухвалення міжнародної конвенції щодо вільного вибору віросповідань може надати країнам-підписантам акцентовані й чітко сформульовані гарантії недопущення дискримінації на цьому ґрунті. Окремо слід відзначити необхідність створення механізму невідворотності настання відповідальності за порушення таких норм, що є важливою перспективою подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Яворський В. Аналіз Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» / Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?do=print&id=1071003831>.
2. Сорокун В. М. Загальноправові стандарти права на свободу віросповідання в міжнародному праві / В. М. Сорокун // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 1 (33). – С. 129–137.
3. Сорокун В. М. Розвиток права на свободу совісті й віросповідання в універсальному міжнародному праві з часів прийняття Загальної декларації прав людини / В. М. Сорокун // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / [відп. ред. В. Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 99. – С. 220–227.
4. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. – К. : Український центр правничих студій, 2000. – 191 с.
5. Nehemiah Robinson. The Universal Declaration of Human Rights. – New York, 1958 // Asbjorn Aide. The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary. – Oslo, 1992. – P. 263.
6. Бедь В. В. Міжнародно-правове закріплення свободи совісті / В. В. Бедь // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 349–353.
7. Сорокун В. М. Міжнародний захист релігійних прав людини Спеціальним доповідачем ООН з свободи релігії та віросповідань / В. М. Сорокун // Осінні юридичні читання : тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської наукової конференції молодих вчених 12–13 листопада 2008 р. / [за заг. ред. А. П. Гетьмана]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 130–131.
8. Rahner K. Atheismus / K. Rahner // Sacramentum mundi. Theologisches Lexikon für Praxis. – Bd1/Hrsg K. Rahner, A. Darlap. – Freiburg, 1967. – S. 372–383.
9. Палінчак М. М. Конституційне регулювання державно-церковних відносин у Польській Республіці [Текст] / М. М. Палінчак, С. Р. Богдан // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 1. – Вип. 32. – С. 136–140.
10. Молдован В. В. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина : навчальний посібник / В. В. Молдован, Л. І. Чулінда. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 206 с.
11. Малишко В. М. Конституційно-правове регулювання свободи віросповідання та релігійних відносин у зарубіжних країнах / В. М. Малишко // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 15. – С. 94–100.
12. Конституція України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#n155>
14. Халявко В. Право на свободу світогляду і віросповідання людини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3715/1/Haljavko.pdf>

Пайда Юрий Юрьевич,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел,
г. Харьков)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕЛИГИОЗНОЙ СВОБОДЫ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

В статье анализируется международное и национальное законодательство Украины и других государств, которое регулирует свободу вероисповедания. Применяются методы сравнительного правового анализа, доктринальный анализ и другие методы, позволяющие сравнивать различные подходы к правовому обеспечению этой проблемы. В то же время в статье указано, что разработка и принятие международной конвенции о свободе совести может четко сформулировать гарантии недискриминации на этой основе. Отдельно следует отметить необходимость создания механизма для неизбежности ответственности за нарушение таких норм, что является важной перспективой для дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: религиозная свобода; религиозное законодательство; религиозная дискриминация; свобода религии.

Paida Yuriy Yuryevich,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

LEGAL FRAMEWORK FOR RELIGIOUS FREEDOM: INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE

The article analyzes the international and national legislation of Ukraine and other states, which regulates religious freedom. It is applied methods of comparative legal analysis, doctrinal analysis and other methods that allow to compare different approaches to the legal regulation of this problem.

The need for this study is due to the different degree of tolerance to different religious views in different countries, the observance of human and citizen rights and freedoms associated with free manifestations of religious cults and differences in the legal and regulatory provision of free religion manifestation in connection with the change in communicative paradigm, when the borders of states ceased play a role in the spread of religious diffusions.

The purpose of this article is to summarize international, foreign and national legislation in the field of legal regulation the religious freedom. The goal of the article is to formulate the perspectives of improving legislative support for the exercise of religious freedom in Ukraine.

Characterization of the legislation of individual national legal systems, as well as the norms of international law, gives grounds to assert that at present there is a need for the drafting and adoption by civilized countries of a draft international legal instrument on the settlement of religious freedom itself. Harassment and restrictions in national laws of some countries are not adequately provided for by the norms of UN acts and regional international acts. At the same time, the elaboration and adoption of an international convention on freedom of conscience can give accenting countries and clearly formulated guarantees of non-discrimination on this basis. Separately, it should be noted the need to create a mechanism for the inevitability of liability for violation of such norms, which is an important prospect for further research in this area.

Key words: religious freedom; religious legislation; religious discrimination; freedom of religion.

Надійшла до редколегії 10.06.2018